

ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ІНШОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE INSTITUTION OF REPRESENTATION AS A TOOL TO PROTECT THE INTERESTS OF ANOTHER PERSON IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Давидова І.В., д.ю.н., доцент,
професор кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0001-5622-671X>

Владишевська В.В., доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0001-9666-5995>

У статті розглянуто питання щодо особливостей захисту прав та інтересів осіб за допомогою представника в умовах воєнного стану. Проаналізовано як сам інститут представництва, так і особливості законного та добровільного представництва.

Зазначено, що опікуни (як законні представники) здійснюють усі дії, які міг би здійснити сам опікуваний, якби був дієздатним, проте без дозволу органів опіки і піклування вони не мають права здійснювати від імені опікуваних правочини, що істотно зачіпають майнові інтереси останніх. Дозвіл органу опіки і піклування, що видається опікуну на здійснення такого правочину, встановлює для нього додаткові повноваження крім тих, що вже передбачені законом.

Проаналізовано питання щодо представництва інтересів дітей, особливо коли внаслідок війни рідні батьки не можуть виконувати свої законні представницькі функції. Нині усиновлення українських дітей як громадянами України, так і іноземними громадянами поки є неможливим. Досить складна процедура усиновлення після введення воєнного стану не була спрощена і не може бути виконана сторонами усиновлення в повному обсязі. В умовах же воєнного часу не завжди однозначно можна стверджувати, що дитина назавжди залишилась без піклування рідних батьків.

Встановлено, що задля вирішення проблеми визначення меж і обсягу повноважень представника, передусім, слід виходити з вказівок, інструкцій особи, котру представляють, прямо виражених у договорі доручення чи іншому договорі, яким передбачено вчинення представницьких дій, відображених у виданій принципалом довіреності, а також тих прав представника, що безпосередньо випливають із змісту вказівок закону.

Зроблено висновок, що законодавець намагається захистити права та інтереси осіб, які позбавилися батьківського піклування внаслідок війни, що відбувається на території України. В даному випадку необхідно пам'ятати, що відсутність такого піклування спричинене саме ситуацією (бойові дії, окупація, втрата можливості передати інформацію про себе внаслідок поранення, взяття в полон тощо), а не відсутність бажання у самих батьків піклуватися про своїх дітей.

Ключові слова: представництво, опікун, підопічний, законне та договірне представництво, захист прав та інтересів, воєнний стан.

The article examines the issue of the specifics of protecting the rights and interests of individuals with the help of a representative under martial law. Both the institution of representation itself and the peculiarities of legal and voluntary representation are analyzed.

It is noted that the guardians (as legal representatives) perform all actions that the ward himself could perform if he were capable, however, without the permission of the guardianship authorities, they do not have the right to carry out transactions on behalf of the guardians that significantly affect the property interests of the latter. The permission of the body of guardianship and guardianship, issued to the guardian to carry out such a transaction, establishes for him additional powers in addition to those already provided for by law.

The issue of representation of children's interests is analyzed, especially when, as a result of the war, parents cannot fulfill their legal representative functions. Currently, the adoption of Ukrainian children by both citizens of Ukraine and foreign citizens is still impossible. The rather complex adoption procedure after the introduction of martial law has not been simplified and cannot be fully implemented by the adopting parties. In the conditions of wartime, it is not always possible to state unequivocally that the child was forever left without the care of his parents.

It has been established that in order to solve the problem of determining the limits and scope of the representative's powers, first of all, one should proceed from the instructions, instructions of the person being represented, expressly expressed in the commission contract or another contract, which provides for the performance of representative actions, reflected in the power of attorney issued by the principal, as well as those the rights of the representative, which directly follow from the content of the instructions of the law.

It was concluded that the legislator is trying to protect the rights and interests of persons who have lost parental care as a result of the war taking place on the territory of Ukraine. In this case, it is necessary to remember that the lack of such care is caused by the situation itself (military operations, occupation, loss of the opportunity to convey information about oneself due to injury, capture, etc.), and not the lack of desire on the part of the parents themselves to take care of their children.

Key words: representation, guardian, ward, legal and contractual representation, protection of rights and interests, martial law.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану на території України є наслідком великої кількості змін, в тому числі правового характеру. Відбулося стрімке превалювання публічного інтересу над приватним, необхідність жити за «новими правилами» з різного роду обмеженнями, зокрема, інтересів приватних осіб. Разом з тим, необхідно пам'ятати, що в правовій державі, якою є Україна, не можна допустити порушення законних прав та інтересів суб'єктів правовідносин, зокрема, суб'єктів цивільних правовідносин. В даному контексті інститут представництва відіграє важливу роль, адже дає можливість великій кількості осіб вступати в правовідносини, що з різних причин було б неможливо без за діяння пред-

ставника. Отже, роль інституту представництва як інструмента захисту інтересів іншої особи набуває особливого значення в умовах війни та потребує детального вивчення.

Стан дослідження теми. Вивченню інституту представництва в цивільному праві було присвячено чимало наукових досліджень як дореволюційних, радянських, так і сучасних, зокрема: М. М. Агаркова, О. Л. Невзгодіної, Н. О. Нерсесова, О. А. Підопригори, З. В. Ромовської, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонова, Б. Б. Черепакіна, Я. М. Шевченко, І. В. Шерешевського та ін. Разом з тим, в контексті сьогодення багато питань потребують додаткового, спеціального вивчення з врахуванням особливостей, які існують внаслідок введення воєнного стану.

Метою статті є аналіз особливостей інституту представництва як інструмента захисту інтересів іншої особи в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді представництво може бути охарактеризоване як використання правосуб'єктності одних осіб для реалізації прав і обов'язків та захисту прав інших осіб. За допомогою представництва створюються додаткові можливості для здійснення прав і виконання обов'язків учасниками цивільних правовідносин, забезпечується більш повний захист їх суб'єктивних прав, підвищується ефективність налагодження економічних зв'язків між суб'єктами права тощо.

Згідно ст. 237 ЦК України представництво це правове відношення, у якому одна сторона (представник) зобов'язана за повноваженнями вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє [1].

Безпосередньо зі ст. 237 ЦК України випливає вимога наявності таких характерних ознак представництва: представництво – це правове відношення; учасниками правовідносин представництва є дві сторони: представник та особа, яку він представляє; представник «зобов'язаний або має право» діяти від імені особи, яку він представляє; діяльність представника провадиться обов'язково «від імені» особи, яку він представляє; діяльність представника в інтересах і від імені особи, яку він представляє, полягає у вчиненні правочинів.

Для того, щоб дії представника створили юридичні права і обов'язки для особи, яку представляють, необхідно, щоб представник мав відповідні повноваження, котрими визначається зміст і межі дій, які представник може вчиняти від імені особи, котру він представляє.

Коло дій, які можуть бути здійснені за допомогою представництва, не є безмежним. Зокрема, частина 1 ст. 238 ЦК України вказує, що представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє [1]. Однак, це не означає, що опікун, призначений малолітньому, може вчиняти лише дрібні побутові правочини. Навпаки, він, ніби, доповнює недостатню дієздатність малолітнього, а тому може вчиняти за останнього будь-які правочини, крім тих, що заборонені законом.

Крім того, не допускається укладення через представника правочину, який за своїм характером може вчинятися тільки особисто, а також інших правочинів, вказаних в законі. Наприклад, договір довічного утримання, заповіт, трудовий договір, реєстрація шлюбу, усиновлення тощо – це ті юридичні дії, які мають здійснюватися лише особисто.

Право на вчинення дій від імені іншої особи може ґрунтуватися на різних юридичних фактах, з якими закон (частина 3 ст. 237 ЦК України) пов'язує виникнення. Такими юридичними фактами (підставами виникнення повноважень) можуть бути: договір (наприклад, договір доручення); закон (батьки є представниками своїх малолітніх дітей за законом); акт органу юридичної особи (призначення на певну посаду, пов'язану із здійсненням представницьких дій); інші підстави, встановлені актами цивільного законодавства (наприклад, факт спільного ведення господарства, спільності майна – при здійсненні одним з подружжя правочинів для спільного сімейного господарства, він виступає як особа, що діє від імені і в інтересах також іншого з подружжя, бо згода останнього на здійснення такого правочину припускається – за винятком тих, що виходять за межі дрібних побутових).

Так, законними представниками малолітніх дітей є також усиновлювачі, котрі за своїм правовим становищем прирівнюються до батьків. Їхнє право на представництво ґрунтується на нормі закону та рішенні про усиновлення.

Виникнення повноваження у опікуна ґрунтується на положеннях частини 2 ст. 242 ЦК України, згідно якій опікун є законним представником малолітньої особи

та фізичної особи, визнаної недієздатною, а також на адміністративному акті (рішення про призначення опікуном). У сукупності ці юридичні факти є достатньою умовою виникнення у опікуна повноваження для діяльності у якості законного представника. Тому при здійсненні ним діяльності від імені опікуваного необхідно подати відповідний документ про призначення опікуном.

Опікуни здійснюють усі дії, які міг би здійснити сам опікуваний, якби був дієздатним, проте без дозволу органів опіки і піклування вони не мають права здійснювати від імені опікуваних правочини, що істотно зачіпають майнові інтереси останніх. Дозвіл органу опіки і піклування, що видається опікуну на здійснення такого правочину, встановлює для нього додаткові повноваження крім тих, що вже передбачені законом.

У зв'язку із введенням воєнного стану, евакуацією дітей та сімей з дітьми в безпечні зони в межах України, а також за межі України – до інших держав, актуалізувались питання щодо представництва інтересів дітей, особливо коли внаслідок війни рідні батьки не можуть виконувати свої законні представницькі функції. Кожна дитина, яка тимчасово або назавжди позбавлена сімейного оточення, має право на захист та на особливу допомогу з боку держави, в першу чергу, шляхом створення належних умов і можливостей для її усиновлення. Інститут усиновлення покликаний забезпечити нормальне сімейне життя і виховання дітей, які втратили батьків або позбавлені батьківського піклування. Однак аналіз нині діючого законодавства дає можливість зробити висновок, що усиновлення українських дітей як громадянами України, так і іноземними громадянами поки є неможливим. Зокрема, досить складна процедура усиновлення після введення воєнного стану не була спрощена (на що є об'єктивні причини) і не може бути виконана сторонами усиновлення в повному обсязі. Така ситуація є виправданою, адже усиновлення це «прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах сина або дочки...», тобто виховання в сім'ї прийомної дитини, яка залишилася без піклування рідних батьків. В умовах же воєнного часу не завжди однозначно можна стверджувати, що дитина назавжди залишилася без піклування рідних батьків. Батьки можуть бути відсутні тимчасово з таких поважних причин, як поранення, полон тощо. І навіть якщо батьки загинули і на те є підтверджуючі документи, опікуватися дитиною-сиротою можуть висловити бажання кровні родичі, що може бути кращим для дитини, аніж проживання у сім'ї чужих осіб - усиновлювачів.

Важливим тут є те, що після введення воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2] було доповнено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини пунктами 79.1-79.3 наступного змісту:

«Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану рішення про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, приймається районною, районною у м. Києві держадміністрацією, районною військовою адміністрацією або виконавчим органом міської, селищної, сільської ради за місцем проживання (перебування) або виявлення дитини з урахуванням документів, що підтверджують статус дитини.

У разі коли свідоцтво про смерть або загибель батьків відсутнє або смерть чи загибель батьків не зареєстрована відповідними уповноваженими на те органами, дитині встановлюється статус дитини, позбавленої батьківського піклування, до моменту документального підтвердження смерті або загибелі батьків.

Після припинення або скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини повинен бути підтвердженим чи спростованим за процедурами та на підставі документів, передбачених законодавством.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану статус дитини, позбавленої батьківського

піклування надається, зокрема, дітям, батьки яких не виконують своїх обов'язків з виховання та утримання дитини з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на території, де ведуться або велися активні бойові дії, чи на окупованій території, що підтверджується актом, складеним службою у справах дітей за формою згідно з додатком 11.

Після припинення або скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини повинен бути підтвердженим чи спростованим на підставі документів, передбачених законодавством.

У разі наявності інформації про підстави для надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, щодо дитини, яка перебуває на тимчасово окупованій території або за межами України, надання такій дитині відповідного статусу та встановлення над нею опіки або піклування особою, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах (у тому числі хрещеними батьками) може здійснюватися відповідно до пунктів 79 і 79-2 цього Порядку за місцем проживання (перебування) опікуна, піклувальника.

Під час прийняття рішення про встановлення опіки, піклування за місцем проживання (перебування) опікуна, піклувальника щодо дитини, зазначеної в абзаці першому цього пункту згода дитини не вимагається.» [3]

Отже, діяльність представника має здійснюватися у межах повноваження. Перевищення повноваження має місце, коли представник здійснює дію, загалом передбачену його повноваженням, але з тими чи іншими відхиленнями від сутності або межі останнього. Якщо ж, маючи повноваження на здійснення однієї конкретної юридичної дії, представник вчинює іншу конкретну юридичну дію, то маємо справу не з перевищенням повноваження, а з діями, вчиненими за відсутності повноваження. Наприклад, укладення договору купівлі-продажу речі при повноваженні на задачу її в оренду.

Тобто, визначальною рисою укладення правочинів від імені того, кого представляють, при перевищенні повноважень є те, що представник з власної ініціативи розширює межі наданого йому повноваження, не погодивши таку поведінку з особою від імені якої ним укладений правочин.

Звідси виникає проблема визначення меж і обсягу повноважень представника. Вирішуючи її, передусім, слід виходити з вказівок, інструкцій особи, котру представляють, прямо виражених у договорі доручення чи іншому договорі, яким передбачено вчинення представницьких дій, відображених у виданій принципалом довіреності, а також тих прав представника, що безпосередньо впливають із змісту вказівок закону.

Особа може розглядатися як така, що діяла без повноважень, коли повноваження у неї взагалі відсутні, або коли повноваження були, але до моменту здійснення правочину припинилися, про що не було відомо представнику.

З урахуваннями суб'єктивного ставлення особи до дій, вчинених від імені іншої особи без повноважень, можна виокремити такі види діяльності неуповноваженого представника: 1) навмисне здійснення діяльності в інтересах іншої особи без повноважень в надії отримати схвалення вчинених дій з боку цієї особи; 2) дії від імені іншої особи без повноважень внаслідок помилкового припущення про їх існування; 3) навмисна діяльність від імені іншої особи без повноважень з метою отримати вигоду для себе.

В умовах воєнного стану на практиці є багато випадків, коли представник може діяти поза межами своїх повноважень з позиції захисту інтересів підопічного, а отримання згоди на таку дію може стати проблематичним. В такому випадку необхідно пам'ятати, що представник діє не лише від імені підопічного, а й в його інтересах, що свідчить про сумнівність виконання ним своїх обов'язків. В такому

випадку важливо в майбутньому отримати згоду підопічного. Однак, виникає питання про правові наслідки такого правочину, якщо підопічний не встиг надати згоду і загинув.

Як відомо, законодавець виділяє законне та добровільне представництво. Зі змісту ч. 3 ст. 242 ЦК України випливає, що перелік законних представників, визначений цією статтею перелік випадків законного представництва (батьки, усиновлювачі щодо своїх малолітніх та неповнолітніх дітей та опікуни щодо малолітніх та недієздатних осіб) не є вичерпними і можуть бути доповнені законом [1]. Так, згідно з ч. 4 ст. 256-2 СК України усиновлювачі є законними представниками всиновлених і діють без спеціальних на те повноважень. Відповідно до ч. 2 ст. 172 СК України повнолітні дочка, син мають право звернутися по захист прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їхні законні представники, без спеціальних на те повноважень [4].

В контексті даного дослідження зазначимо, що у воєнний час на практиці спостерігаються ситуації, коли діти, які виїхали за кордон без батьків та інших законних представників за програмою їх захисту під час воєнної агресії в Україні (зокрема, професійні спортсмени) знаходяться під опікою осіб, які їх приймають (це можуть бути окремі сім'ї, які беруть таких дітей в свою сім'ю і забезпечують їй нормальні умови проживання та догляду). Разом з тим, якщо з часом мати або батько такої дитини приїждять до дитини і хочуть виконувати свої представницькі функції щодо неї, то виникає колізія, адже такі самі представницькі функції щодо неї вже виконують інші особи.

Що ж до добровільного представництва та особливостей укладення довіреності в умовах воєнного стану, то робота нотаріусів зазнала змін та уточнень, які були необхідні аби забезпечити захист прав та інтересів учасників цивільних відносин. Зокрема, спочатку був закритий доступ до державних реєстрів; з часом частина реєстрів стала доступною нотаріусам для здійснення їх повноважень, однак діяльність нотаріусів, робоче місце яких знаходиться в межах території, де припинено доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів в умовах воєнного стану, забороняється.

Разом з тим, в умовах воєнного стану не завжди є можливість звернутися до нотаріуса, а тому законодавець окреслив коло осіб, які можуть замінити нотаріуса та вчинити певні нотаріальні дії. Так, в умовах воєнного стану довіреності (крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління і розпорядження цінними паперами, корпоративними правами) та заповіти військовослужбовців, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою. [5]

Висновки. Отже, задля вирішення проблеми визначення меж і обсягу повноважень представника, передусім, слід виходити з вказівок, інструкцій особи, котру представляють, прямо виражених у договорі доручення чи іншому договорі, яким передбачено вчинення представницьких дій, відображених у виданій принципалом довіреності, а також тих прав представника, що безпосередньо впливають із змісту вказівок закону.

Законодавець намагається захистити права та інтереси осіб, які позбавилися батьківського піклування внаслідок війни, що відбувається на території України. В даному випадку необхідно пам'ятати, що відсутність такого піклування спричинене саме ситуацією (бойові дії, окупація, втрата можливості передати інформацію про себе внаслідок поранення, взяття в полон тощо), а не відсутність бажання у самих батьків піклуватися про своїх дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
3. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова КМУ (редакція від 01.06.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n15>
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
5. Довіреності та заповіти – особливості їх посвідчення в умовах воєнного стану. URL: <http://kolomak-rada.gov.ua/2022/07/11/dovirenosti-ta-zapovity-osoblyvosti-yih-posvidchennya-v-umovah-voennogo-stanu/>